

Kraheil, Tadeusz

Zarządzanie archidiecezją wileńską w czasie II wojny światowej

Studia Teologiczne 4, 121-131

1986

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. IADEUSZ KRAHEL

ZARZĄDZANIE ARCHIDIECEZJĄ WILEŃSKĄ W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Treść: I. Archidiecezja wileńska w 1939 r.; II. Sytuacja polityczno-administracyjna w latach wojny i okupacji; III. Zarządzanie archidiecezją.

W dziejach archidiecezji wileńskiej dotąd nieopracowany jest tragiczny i męczeński okres II wojny światowej. Jedyne martyrologium duchowieństwa w ramach ogólnopolskich badań i zestawień znalazło miejsce w dziełach Władysława Szoldrskiego oraz Wiktora Jacewicza i Jana Wosta.¹ Niestety, oba dzieła, jak również lista kapłanów archidiecezji wileńskiej zamordowanych w latach 1939–1945, opublikowana w białostockim kalendarzu liturgicznym z 1946 r.,² zawierają dużo błędów. Są to zresztą wykazy niekompletne. Ponadto ukazały się drobne przyczynki do dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego i Seminarium Duchownego w Wilnie. Również w niektórych publikacjach o działalności zakonów i zgromadzeń zakonnych w interesującym nas okresie znajdujemy nieco informacji z terenu arcybiskupstwa wileńskiego.³

Z wojennych i okupacyjnych dziejów archidiecezji wileńskiej wybrałem jedno zagadnienie – zarządzanie. Zarządzanie arcybiskupstwem, które przez pewien czas było podzielone granicami politycznymi, a pod okupacją niemiecką znajdowało się aż w trzech obszarach administracji okupacyjnej, było niezwykle trudne. Zagadnienie to pragnę ukazać od strony prawnej, przedstawiając stopniowe kształtowanie się w warunkach wojny i okupacji systemu władzy kościelnej odpowiedniej do sytuacji i przygotowanej na wszelkie ewentualności ze strony okupantów.

Podstawowymi źródłami do tej problematyki są opublikowane dokumenty watykańskie z tego okresu⁴ oraz znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym w Bia-

1. W. Szoldrski, *Martyrologium duchowieństwa polskiego pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, Roma 1965; W. Jacewicz, J. Wos, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, t. 4, Warszawa 1978.

2. *Kalendarium liturgicum ad usum Archidiecesis pro A.D. 1946*, Białystok 1946 (dodatek nieliczbowany).

3. C. Falkowski, *Straty teologicznej nauki polskiej podczas wojny. Środowisko wileńskie*, Aten. Kapł. 50 (1949) s. 281–284; T. Krahel, *Wileńskie Seminarium Duchowne w czasie II wojny światowej*, Wład. Kośc. Archidiec. w Białymstoku, 8 (1982) nr 1 s. 106–114; F. Stopniak, *Materiały do historii seminarium duchownych w Polsce w latach II wojny światowej*, w: *Kościół Katolicki na ziemiach Polski w czasie II wojny światowej*, t. 1, Warszawa 1978 s. 53–86.

4. T. Fraćek, *Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Marii w latach 1939–1945*, Warszawa 1981; A. F. Gronkiewicz, *Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny w latach 1939–1947*, Roma 1979; *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, Warszawa 1982.

Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale, t. 3: *Le saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes 1939–1945*, Citta del Vaticano 1961.

łymstoku akta dziekana białostockiego ks. Aleksandra Chodyki⁶ i w Archiwum Parafialnym w Dąbrowie akta dziekana dąbrowskiego ks. dra Witolda Kuźmickiego.⁷ Sporo informacji znajdujemy też w opracowaniu ks. Stanisława Czyżewskiego o arcybiskupie Romualdzie Jalbrzykowskim.⁸ Jako osobisty sekretarz metropolity zawarł w swym dziele, pozostającym w maszynopisie, wiele akcentów wspomnień.

I. ARCHIDIECEZJA WILEŃSKA W 1939 ROKU

Archidiecezja wileńska obejmowała obszar 53 860 km² i była największą diecezją w Polsce. W jej granicach znajdowało się całe województwo wileńskie oraz część białostockiego i nowogródzkiego. 1 I 1939 r. liczyła i 496 212 wiernych.⁹ Na jej terenie mieszkało ponadto około miliona wyznawców innych religii i wyznań, głównie prawosławnych i żydów; w mniejszej ilości byli tu jeszcze staroobrzędowcy, muzułmanie, karaimi i ewangelicy. Ludność była też zróżnicowana narodowościowo. Oprócz Polaków mieszkali tu Litwini, Białorusini, Żydzi, Rosjanie, Tatarzy.

Arcybiskupstwo było podzielone na 30 dekanatów i 3/1 parafii. W tej liczbie było 7 parafii wschodniego obrządku i 8 parafii wojskowych. Oprócz kościołów parafialnych, było jeszcze ponad 110 świątyń filialnych i klasztornych oraz kaplic publicznych. W początkach 1939 r. na tym terenie pracowało 626 kapłanów diecezjalnych, w tym 549 z archidiecezji wileńskiej, 72 z innych diecezji (najwięcej z mohylewskiej – 41), 5 obrządku wschodniego oraz 105 księży zakonnych. Na studiach filozoficzno-teologicznych na Wydziale Teologicznym USB i złączonym z nim Seminarium Archidiecezjalnym studiowało 127 alumnów. 2 kleryków było na studiach w Rzymie.

Zakony i zgromadzenia męskie miały na terenie archidiecezji 25 klasztorów, a żeńskie 56. Z męskich najczęściej domów mieli salezjanie (7) i franciszkanie (3), natomiast z żeńskich najliczniejsze były Siostry Misjonarki św. Rodziny – 17 domów, Siostry Franciszkańki Rodziny Marii – 11, Niepokalanki – 5 i Salezjanki – 4.¹⁰ Szereg zakonów prowadziło gimnazja i licea: jezuita i nazaretanki w Wilnie, marianie w Drui, niepokalanki w Słonimie, salezjanie w Różanymstoku, natomiast Misjonarki św. Rodziny otrzymały w 1939 r. pozwolenie na otwarcie swego gimnazjum w Białymstoku.

Biorąc pod uwagę zróżnicowanie wyznaniowe i narodowościowe oraz rozległość większości parafii, praca duszpasterska na tych terenach nie była łatwa. Średnia wielkość parafii wynosiła ponad 150 km². Na jeden ośrodek duszpasterski wypadało przeszło 4200 wiernych. Wprawdzie w latach międzywojennych zrobiono wiele, aby uporządkować i rozbudować organizację kościelną oraz ożywić życie religijne, to jednak był to okres za krótki. W ciągu zaledwie 20 lat trudno było usunąć wszystkie skutki niewoli narodowej i wieloletniej carskiej polityki antykościelnej. Znowu powstało szereg klasztorów, przywrócono do życia lub utworzono sporo nowych parafii, przybyło wielu kapłanów. Zaczęło działać szereg organizacji i stowarzyszeń religijnych. Oddziaływało również przez czasopisma katolickie. W Drukarni Archidiecezjalnej, która drukowała pismo urzędowe *Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie*, publikowano też czasopisma dla ogółu wiernych, jak *Tygodnik Katolicki – Nasz Przyjaciel*, *Wiadomości Akcji Katolickiej*, *Pomoc Misyjna*, *Świat Umarłych* czy *Sprawy Otwarte*. Również szereg parafii wydawało swoje czasopisma parafialne, jak np. *Jutrzenka Białostocka*, *Posłaniec Kościoła Par. Najśw. Serca Jezusowego w Wilnie* czy *Wiadomości Kościelne i Życie Parafialne* (w Wilnie).

⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku (AAB) Akta dziekańskie.

⁷ Archiwum Parafialne w Dąbrowie Białostockiej (APD) Teczka „Korespondencja”.

⁸ S. Czyżewski, *Ks. dr Romuald Jalbrzykowski arcybiskup metropolita wileński*. Wspomnienia [Białystok 1959 – mmaszynopis].

⁹ AAB Statystyka archidiecezji wileńskiej.

¹⁰ *Catalogus ecclesiarum et cleri Archidieocesis Vilnensis pro Anno Domini 1939*, Vilnae 1939 s. 136–149.

Ważną rolę w życiu diecezji odegrał synod archidiecezjalny z 1931 r.,¹¹ którego uchwały ukierunkowały pracę duszpasterską i społeczną kapłanów. Natomiast synod prowincji wileńskiej, odbyty 13 IV 1939 r. pod przewodnictwem metropolity arcybpa Jałbrzykowskiego, nie wszedł w życie z powodu wybuchu wojny.¹²

II. SYTUACJA POLITYCZNO-ADMINISTRACYJNA W LATACH WOJNY I OKUPACJI

W wyniku napaści Niemiec we wrześniu 1939 r. południowo-zachodnia część archidiecezji wileńskiej (Białostoczczyzna) znalazła się pod panowaniem niemieckim. Resztę terytorium po 17 września zajęły wojska radzieckie, które pod koniec tego miesiąca zajęły również pozostałą część arcybiskupstwa. Wojska niemieckie cofnęły się na ustalone granice. W wyniku porozumienia radziecko-litewskiego z dnia 10 X 1939 r. Związek Radziecki przekazał Litwie Wilno i część Wileńszczyzny.¹³ Był to obszar 6 880 km². Obejmował on ziemie ciągnące się pasem od Oran na południu do Turmontu przy lotewskiej granicy na północy. Na przyłączonych terenach mieszkało około 549 tysięcy ludzi, w tym 321 700 Polaków, 31 300 Litwinów, 107 600 Żydów i 75 200 Białorusinów.¹⁴

W wyniku wydarzeń z czerwca 1940 r. Litwa znalazła się w granicach Związku Radzieckiego jako Litewska Socjalistyczna Republika Radziecka. Wówczas terytorium jej powiększono przez przyłączenie rejonu Druskiennik-Marcinkańców oraz Dziewieniszek na południu i Święcian-Hoduciszek na północy. Stanowiło to obszar 2 647 km². Łącznie więc w granicach Litwy znalazło się 9 527 km² terytorium archidiecezji wileńskiej,¹⁵ reszta zaś (44 333 km²) znajdowało się w granicach Białoruskiej Republiki Radzieckiej.

Po oficjalnym włączeniu w listopadzie 1939 r. „Białorusi Zachodniej” do Związku Radzieckiego dokonano tu nowego podziału administracyjnego na obwody (oblasti).¹⁶ Teren archidiecezji wileńskiej znalazł się w 3 obwodach: białostockim, baranowickim i wilejskim, utworzonych 4 XII 1939 r. Wkrótce też powiaty zastąpiono rejonami (15 I 1940 r.).¹⁷

W obwodzie białostockim znajdowały się następujące dekanaty z interesującego nas arcybiskupstwa: białostocki, brzostowicki, dąbrowski, grodzieński, knyszyński, koryciński, lunniński, sokółski, wołkowyski; w baranowickim: bieniański, lidzki, raduński, słonimski, wasiliski, wiszniewski; w wilejskim: brasławski, głębocki, miorski, mołodeczanski, nadwilejski, oszmiański, świrski, wilejski, worniański i częściowo święciański. Niektóre dekanaty zostały podzielone granicami między Republiką Litewską i Białoruską: bieniański, brasławski, grodzieński, raduński, święciański i worniański. W granicach Litwy w 1939 r. znalazło się około 70 parafii.¹⁸ Po przyłączeniu nowych terenów do Republiki Litewskiej w 1940 r. w jej granicach było 86 parafii,¹⁹ pozostałe (275) natomiast znajdowały się w Republice Białoruskiej.

W części archidiecezji włączonej do Litwy bardzo szybko rozpoczęły się konflikty litewsko-polskie, również i na arenie kościelnej. Miejscem największych zadrażnień

¹¹ *Synodus Archidioecesis Vilnensis ab ... Romualdo Jałbrzykowski S.Th.M. Archiepiscopo Metropolitano Vilnensi Anno Domini MCMXXXI diebus 9. 10 et 11 mensis Iulii ... celebrata*, Wilno 1932.

¹² *Synod Prowincjalny*. Wiad. Archidiec. Wil. 13 (1939) nr 8 s. 126–128.

¹³ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1982 s. 343 ns.; P. Lossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1982, s. 55 ns.

¹⁴ P. Lossowski, dz. cyt., s. 56–57.

¹⁵ Tamże, s. 57.

¹⁶ M. Kosman, *Historia Białorusi*, Wrocław 1979 s. 322; F. Ja. Kljackou, *Umacowanie i razwieje sacyjalistycznaga gramadstwa. Uzjadnanje belaruskaga naroda u adzinaj sacyjalistycznaj dzjarzawie*, w: *Belaruskaja Sawieckaja Encykłapedyja*, t. 12, Minsk 1975 s. 157–159.

¹⁷ Ju. P. Afonin, *Baranawickaja wobłasć*, w: BSE, t. 2, Minsk 1970 s. 136–137; M. I. Kaminski, *Belasićkaja wobłasć*, tamże s. 272; G. A. Kachanouski, *Wilejskaja wobłasć*, w: BSE, t. 3, Minsk 1971 s. 79.

¹⁸ S. Czyżewski, dz. cyt., s. 222 podaje 68 parafii w granicach Litwy, natomiast P. Lossowski, dz. cyt., s. 282 podaje 71 parafii.

¹⁹ Te ustalenia pochodzą z porównania *Catalogus ... Archidioecesis Vilnensis... 1939 i Kataliku kalendorius – žinynas*, 1983, Kaunas-Vilnius 1983, s. 169–179.

były kościoły wileńskie, w których bojówki litewskie przeszkadzały w nabożeństwach i usiłowały siłą wymusić wprowadzenie nabożeństw litewskich. Konflikty te miały miejsce szczególnie od stycznia do maja 1940 r. Należy zaznaczyć, że przed wybuchem wojny Litwinów w Wilnie było mało. Parafia litewska św. Mikołaja liczyła zaledwie 1643 wiernych.²⁰ W innych kościołach wileńskich, poza św. Mikołajem, nabożeństw litewskich nie było. Uważano, że na tak małą liczbę Litwinów wystarczy jeden kościół. Po przyłączeniu Wilna do Litwy, gdy ilość Litwinów ciągle wzrastała, nabożeństwa litewskie wprowadzono jeszcze w kościele św. Jana (3 XII 1939 r.). Później, już w wyniku zadrażnień, wprowadzono język litewski do dalszych świątyń: katedry, Ostrej Bramy, św. Rafała, św. Piotra i Pawła, św. Stefana, św. Ignacego, św. Kazimierza, Serca Jezusowego i kościoła potrynitarskiego.²¹

W okresie władzy radzieckiej w latach 1939–1941 na interesującym nas terenie nastąpiły wielkie przemiany. Dokonano nacjonalizacji przemysłu, rozpoczęto kolektywizację rolnictwa, wprowadzono urzędy stanu cywilnego, co łączyło się z przejmowaniem ksiąg metrykalnych z urzędów parafialnych, usunięto nauczanie religii ze szkół. Bardzo bolesną sprawą było „przesiedlanie” ludności w głąb Związku Radzieckiego.

Po uderzeniu Niemiec na Związek Radziecki w dniu 22 VI 1941 r. teren archidiecezji wileńskiej w szybkim czasie znalazł się pod okupacją hitlerowską. Wkrótce też dokonano na tych ziemiach okupacyjnego podziału administracyjnego. 17 VII 1941 r. Hitler podpisał dekret w sprawie administracji ziem wschodnich, zdobytych na ZSRR. Wtedy to terytoria te podzielono na ziemie stanowiące teren działań wojennych i będące pod zarządem wojskowym oraz ziemie pod zarządem cywilnym, podległe Ministerstwu do Spraw Okupowanych Terenów Wschodnich (Ost-Ministerium). Dla Białostoczczyzny powołano specjalny okręg – „Bezirk Białystok”. Na ziemiach wschodnich pod zarządem cywilnym działały od 1 IX 1941 r. dwa komisariaty Rzeszy: Wschód (Ostland) i Ukraina (Ukraine).

Terytorium archidiecezji wileńskiej, poza okręgiem Białystok, znalazło się w granicach Komisariatu Rzeszy Wschód, na którego czele stanął rezydujący w Rydze gaulajter Heinrich Lohse. Komisariat ten dzielił się na 4 generalne okręgi „Białoruś” (Generalbezirk „Weissrussland”, „Weiss-Ruthenien”), „Litwa” (Generalbezirk „Litauen”), „Łotwa” (Generalbezirk „Lettland”) i „Estonia” (Generalbezirk „Estland”). Interesujące nas tereny znalazły się w Generalnym Okręgu „Litwa”, obejmującym całą Litwę Kowieńską i część Wileńszczyzny z Wilnem oraz w Generalnym Okręgu „Białoruś” w gebietskommissariatach Głębokie, Wilejka, Lida i Słonim.²² Granice pomiędzy poszczególnymi okręgami w ciągu okupacji ulegały pewnym zmianom. Do Litwy np. przyłączono z Białorusi gminę Soleczniki i jakies drobne zmiany nastąpiły także na wschodniej granicy Okręgu „Białystok”.²³

Generalny komisarz Generalnego Okręgu „Litwa” dr Adrian von Renteln rezydował w Kownie. Pod jego władzą znajdowało się około 80 parafii archidiecezji wileńskiej.²⁴ Siedzibą generalnego komisarza Generalnego Okręgu „Białoruś” był Mińsk. Komisarzem był tu najpierw Wilhem Kube, a po jego śmierci w wyniku zamachu bombowego 22 IX 1943 r. gruppenführer SS von Gottberg.²⁵ W okręgu tym znalazło się około 185 parafii.²⁶

Wspominany już Bezirk Białystok otrzymał stałe granice 18 IX 1941 r. Stanowił on jednostkę administracyjną o charakterze rejencji i był podzielony na 8 powiatów (1 Stadtkommissariat – Białystok i 7 Kreiskommissariatów: Białystok, Bielsk, Grajewo,

²⁰ *Catalogus... Archidioecesis Vilmensis... 1939*, s. 32–33.

²¹ P. Łossowski, dz. cyt., s. 287.

²² M. Juchniewicz, *Polacy w radzieckim ruchu partyzanckim 1941–1945*, Warszawa 19/5 s. 14; M. Gnatowski, *Białostoczczyzna w latach wojny i okupacji hitlerowskiej*, z. 1, Białystok 1979 s. 229.

²³ B. Krzyżanowski, *Wileński małecznik 1939–1944*, Paryż 1979 s. 41/ w. Zajdler-Zarski, *Ruch oporu w latach 1939–1944 na Białostoczczyźnie*, cz. 4 (maszynopis powielony) s. 223–224.

²⁴ Wobec pewnych zmian w granicach tego okręgu trudno jest powiedzieć, jaka była dokładna liczba parafii; w przybliżeniu około 80.

²⁵ M. Juchniewicz, dz. cyt., s. 14.

²⁶ *Actes et documents*, t. 3 s. 838.

Grodno, Łomża, Sokółka i Wołkowysk).²⁷ Władzę administracyjną w okręgu Hitler powierzył nadprezydentowi Prus Wschodnich Erichowi Kochowi. Koch nie mógł stale rezydować w Białymstoku, więc zamianował swoim zastępcą dra Brixę. Obydwojacy piastowali swoje stanowiska do końca okupacji. Okręg Białystok nie był formalnie włączony do Prus Wschodnich. Potocznie jednak traktowano te ziemie jako włączone do tej prowincji Rzeszy.²⁸ W Bezirku Białystok znalazło się 96 parafii archidiecezji wileńskiej w następujących dekanatach: białostockim, brzostowickim, dąbrowskim, grodzieńskim, knyszyńskim, korycińskim, łunnieńskim, sokółskim i wołkowyskim.²⁹

Przynależność do poszczególnych jednostek administracji okupacyjnej jest o tyle ważna, że wymienione 3 okręgi administracyjne: Białystok, Białoruś i Litwa miały swoją specyfikę, rzutującą również na sytuację uciemnionej ludności, w tym i na zarządzenia Kościołem lokalnym i życie religijne katolików. Wszędzie wprawdzie przez cały czas panował terror, ale były też okresy wzmoczonych represji, które w różnych okręgach wypadały w różnym czasie. Najbardziej skomplikowana i chyba najcięższa była sytuacja w Generalnym Okręgu „Białoruś”.

III. ZARZĄDZANIE ARCHIDIECEZJA

1. W latach 1939–1941

W chwili wybuchu II wojny światowej ordynariuszem archidiecezji wileńskiej był arcybiskup metropolita Romuald Jałbrzykowski, a biskupem pomocniczym Kazimierz Michalkiewicz. Arcybiskup, przewidując utrudniony lub wprost niemożliwy kontakt księży z kurią arcybiskupią, udzielił w początkach października 1939 r. wszystkim dziekanom władzy wikariuszy generalnych. W piśmie do dziekana dąbrowskiego ks. dra Witolda Kuźmickiego z dnia 9 X 1939 r. czytamy: „Niniejszym pismem udzielamy Przewielebnemu księdzu Dziekanowi pełni uprawnień Wikariusza Generalnego, nie wyłączając władzy mianowania czasowych administratorów parafialnych, odnośnie do parafii dekanatu dąbrowskiego na czas utrudnionej komunikacji z Ordynariuszem Wileńskim. Udzielamy takiej samej władzy i do wszelkich innych parafii archidiecezji wileńskiej, o ile by proboszczowie tych parafii znaleźli się w warunkach, utrudniających utrzymanie łączności z władzą biskupią w Wilnie, lub własnymi dziekanami, którzyby posiadali uprawnienia Wikariusza Generalnego”. Pod pismem w zastępstwie arcybiskupa ze specjalnego upoważnienia podpisany ks. Adam Sawicki, ówczesny kanclerz kurii.³⁰

15 X 1939 r. Kuria Arcybiskupia wystosowała do dziekanów następujące pismo: „Kurja powiadamia, że Ordynariusz Wileński udzielił PW Księdzu Dziekanowi władzy odnośnie do parafii archidiecezji wileńskiej, o ile proboszczowie tych parafii nie będą mogli łatwo skomunikować się z miejscowym Ordynariuszem:

1. – upoważnienia księży do rozgrzeszania od wszelkich cenzur i rezerwat, z wyjątkiem ekskomunik *specialissimo modo* S. Sedi zarezerwowanych,
2. – dyspensowania od przeszkód małżeńskich *minoris gradus*, przytoczonych w kan. 1042,
3. – dyspensowania *ex gravi urgenti causa*, *quoties periculum sit in mora et matrimonium differri usque dum dispensatio a S. Sede obtineatur super impedimentis:*
 - a) *consanguinitatis in secundo gradu aut tertio cum primo mixtis, dummodo exinde nullum scandalum exoriatur,*
 - b) *consanguinitatis in secundo gradu lineae collateralis,*
 - c) *affinitatis in primo lineae collateralis gradu aequali vel mixto cum secundo*”.³¹

²⁷ M. Gnatowski, dz. cyt., t. 1 s. 229.

²⁸ Tamże, s. 235 ns.

²⁹ AAB Akta dziekańskie.

³⁰ APD Teczka „Korespondencja”.

³¹ Tamże.

Po upływie kolejnego tygodnia kuria wystosowała do dziekanów następne pismo, w którym zalecała szczególną troskę nad duchowieństwem poszczególnych dekanatów i określała sposób przenieszenia księży poza obręb dekanatu:

„W związku z uprawnieniami, jakie otrzymał P.W. X. Dziekan, Kuria donosi, że J.E.X. Arcybiskup Metroplioty Wileński włożył obowiązek czuwania nad duchowieństwem swego dekanatu, by każdy z księży spełniał obowiązki swoje tam, gdzie go Ordynariusz lub P.W.X. Dziekan przeznaczył. O ile zaś chodzi o wysłanie czy przeniesienie przez Ks. Dziekana księdza poza granicę dekanatu, należy uprawnić tego księdza po otrzymaniu zgody od dziekana, skąd omawiany ksiądz pochodzi lub dokąd idzie. Gdyby zaś dekanat nie posiadał swego dziekana, wtedy należy sprawę załatwić z księdzem, mającym uprawnienia Wikariusza Generalnego, który z racji dogodności opiekuje się dekanatem, o który chodzi. Tego rodzaju uprawnienia i obowiązek stale będą przysługiwały i ciążyły, dopóki nie nastaną normalne warunki”.³²

Przytoczone pisma stanowią bardzo ważny materiał do śledzenia, jak następowało przekazywanie dziekanom odpowiednich uprawnień. Z późniejszych dziejów wojennych można wnioskować, że ustalenia z października 1939 r. obowiązywały przez cały okres wojny. Może tu powstać pytanie, czy rzeczywiście wszystkim dziekanom udzielono władzy wikariuszy generalnych. Informacje przekazywane przez *chargé d'affaires* Burzio z Kowna w liście z 21 XII 1939 r. do kard. Madlione potwierdzają fakt udzielenia przez arcybpa Jałbrzykowskiego wszystkim dziekanom specjalnych uprawnień na wypadek, gdyby niemożliwa była łączność z kurią.³³

Dziekani bardzo szybko zostali zmuszeni okolicznościami do korzystania z danych im uprawnień. Tak np. dziekan dąbrowski już 30 X 1939 r. dokonał translokaty wikariusza, ks. Kazimierza Dmuchowskiego, z Nowego Dworu do Dąbrowy. Dziekani mianowali też proboszczów na wakujące bądź opuszczone przed nadchodzącym frontem parafie. Taka sytuacja zaistniała np. w parafii Suchowola w dekanacie korycińskim. Proboszcz, ks. Bolesław Serafin, opuścił swoją placówkę przed nadchodzącym frontem i schronił się do Wilna. Arcybiskup pozbawił go za to parafii i na jego miejsce zamianował ks. Witolda Ostrowskiego. Gdy ten przybył do Suchowoli zastał już nowego proboszcza, ks. Stefana Porczyka, zamianowanego w międzyczasie przez dziekana ks. Bonifacego Oleszczuka. Mimo iż ks. Ostrowki otrzymał nominację od Arcybiskupa, to jednak został on w Suchowoli wikariuszem, a funkcję proboszcza pełnił kapłan zamianowany przez dziekana. Zadecydowało tu to, że diekańska nominacja była wcześniejsza.³⁵

Sekretarz arcybpa Jałbrzykowskiego ks. S. Czyżewski w swoim dziele o metropolii pisze, iż „ks. dziekan w Głębokim, Antoni Żienkowicz, ks. dziekan grodzieński oraz ks. Aleksander Chodyko w dniu 2 października 1939 r. otrzymali specjalne uprawnienia na okres wojny z prawem translokacji księży w swoich dekanatach w porozumieniu z zainteresowanymi księżmi dziekanami z sąsiedztwa. Zdaje się, że ta sprawa została poruszona na zwołanej ad hoc konferencji diekańskiej”.³⁶ Nigdzie nie znalazłem potwierdzenia tej informacji. Jest rzeczą wątpliwą, by w tym czasie mogła odbyć się konferencja dziekanów. Być może w kurii zastanawiano się nad taką decyzją, lecz w związku z szybko zmieniającą się sytuacją udzielono władzy wikariuszy generalnych wszystkim dziekanom.

Z korespondencji ze Stolicą Apostolską można wnioskować, że tam niezbyt przychylnie przyjęto wiadomość o daniu specjalnych uprawnień wszystkim dziekanom, może uznano za niewystarczające i żądano zamianowania specjalnego wikariusza lub delegata na terytorium archidiecezji, znajdujące się pod władzą radziecką.³⁷ W wyniku tego, arcybp Jałbrzykowski w styczniu 1940 r. zamianował ks. prałata Karola Lubiańca, dziekana dekanatu Mołodeczno, rezydującego w Plebanii koło Kraśnego,

³² Tamże. Pismo z dnia 23 X 1939 r.

³³ *Actes et documents*, t. 3 s. 159.

³⁴ APD Ieczka „Korespondencja” – dokument translokacyjny.

³⁵ Wywiad z ks. Antonim Komosą.

³⁶ S. Czyżewski, dz. cyt., s. 225.

³⁷ *Actes et documents*, t. 3 s. 158–160.

swoim wikariuszem generalnym na teren archidiecezji wileńskiej w granicach Białoruskiej Republiki.³⁸ Przed 15 II 1940 r. ks. Lubianiec jako wikariusz generalny otrzymał specjalne uprawnienia od Stolicy Apostolskiej.³⁹ Trudno jest powiedzieć, jaki był zakres tych władz. Wiadomo, że ks. Lubianiec mianował nawet dziekanów. Tak np. ks. Władysława Potockiego, prefekta i wikariusza z Wilejki, zamianował wicedziekanem dekanatu wilejskiego z upoważnieniem do załatwiania wszystkich spraw, związanych z urzędem dziekańskim. Było to faktycznie odsunięcie od sprawowanego urzędu, starszego już wiekiem, aktualnego dziekana ks. Adolfa Snieżko-Blockiego.⁴⁰

W pismach kurii arcybiskupiej udzielających dziekanom władzy wikariuszy generalnych było zaznaczone, iż te uprawnienia otrzymują „na czas utrudnionej komunikacji z Ordynariuszem Wileńskim”. Z tego można wnioskować, że dziekani sami musieli decydować, kiedy są warunki do korzystania z tych uprawnień. Były bowiem okresy, kiedy istniała możliwość kontaktowania się z kurią arcybiskupią. Arcybp Jałbrzykowski w liście do kard. Maglione z dnia 7 III 1941 r. pisał: „Non solum a Vicario Generali, Ill.mo ac Rev.mo D.no Cardio Lubianiec, praelato cathedr., in omnibus causis maioris momenti relationes habeo, verum etiam cum omnibus decanis foraneis liberam communionem nunc habeo, saepe saepius me in Vilno adeunt et dei statu religiose christifidelium referunt”.⁴¹ Wyraźnie więc tu metropolita zaznacza, że ma łączność nie tylko z ks. Lubiancem, wikariuszem generalnym, ale i z wszystkimi dziekanami.

Osobne miejsce w kwestii zarządzania archidiecezją zajmuje arcybp Jałbrzykowski. Rząd litewski zaraz po zajęciu Wilna w końcu października 1939 r. rozpoczął akcję, zmierzającą do usunięcia metropolity wileńskiego ze stanowiska rządcy diecezji i zamianowując na jego miejsce administratora apostolskiego. Watykan jednak na to się nie zgadzał. Wysuwano też projekt „honorowego ustąpienia” arcybiskupa.⁴² Te akcje dyplomatyczne między Litwą i Watykanem trwały od listopada 1939 r. do stycznia 1940. Nie dały one rezultatów. Od końca stycznia zaczęły się incydenty w kościołach wileńskich, które swoje apogeum osiągnęły w kwietniu i maju 1940 r. Zorganizowane grupy litewskie zakłócały porządek nabożeństw, przerywając je śpiewaniem pieśni świeckich, terroryzując, a nawet bijąc modlącą się ludność polską. W czasie takiego incydentu w kościele św. Kazimierza został poturbowany pracownik nuncjatury watykańskiej z Kowna ks. Peroni.⁴³ P. Łossowski, oceniając te ekscesy, pisze: „Odnosi się wrażenie, że walka o kościoły, o nabożeństwa litewskie, była tylko formą działania, a nie celem głównym. Chodziło natomiast o dokonanie zmian w kurii, o zlikwidowanie ważnego ośrodka, który stał na drodze podjętej polityki litwinizacyjnej”.⁴⁴ Byłby to więc ciąg dalszy walki o usunięcie arcybpa Jałbrzykowskiego i dokonanie zmian w kurii, która to walka skończyła się narazie w związku z nową sytuacją, jaka zaistniała w czerwcu tego roku.

Cel swój częściowo Litwini osiągnęli w inny sposób. Mianowicie 16 II 1940 r. zmarł biskup pomocniczy Kazimierz Michalkiewicz. W ostatnim okresie był on już stary

³⁸ Tamże, s. 160 i 268.

³⁹ Tamże, s. 268.

⁴⁰ Oto treść dokumentu nominacyjnego: „Do Wielebnego księdza Władysława Potockiego w Wilejce. Mocą władzy mi udzielonej przez J.E.Ks. Arcybiskupa Metropolity Wileńskiego w zakresie Jego wikariusza generalnego, niniejszym mianuję Wielebnego księdza na czas trwania obecnego status quo Wicedziekanem na Wilejski Dekanat, upoważniając Go jednocześnie do załatwiania w tymże Dekanacie, od chwili otrzymania tego papieru, wszystkich spraw, wynikających z urzędu dziekańskiego według C.J.C. i uchwał Synodu Archidiecezji Wileńskiej z 1931 r., i być zarazem życzliwą pomocą i opieką dla starszego wiekiem Księdza Dziekana Adolfa Snieżko-Blockiego. Polecam przytem Wielebnemu Księdzu, by roztropnie i taktownie wywiązywać się zechciał z włożonego nań zadania, a więc z miłością kapłańską służąc swym Konfratrom, jedynie zmierzając do przysporzenia większej chwały Panu Bogu, do niesienia zbawionego pożytku wiernym katolikom i akatolikom i świadczenia większej pociechy naszemu św. Katolickiemu Kościołowi. Ks. Karol Lubianiec prałat Wikariusz Generalny. Plebanja, 20 VIII 1940”. (VAB Teczka „Akta ks. W. Potockiego”).

⁴¹ *Actes et documents*, t. 3 s. 376.

⁴² Tamże, s. 142, 157, 167; P. Łossowski, dz. cyt., s. 282 ns.

⁴³ S. Czyżewski, dz. cyt., s. 233-234.

⁴⁴ P. Łossowski, dz. cyt., s. 297.

i schorowany. Nie odgrywał już żadnej roli w zarządzaniu diecezją. Na jego miejsce, w wyniku staran litewskich został mianowany nowy biskup pomocniczy – arcybiskup Mieczysław Reins. Bardzo wymowne było to, iż biskup pomocniczy był w randze arcybiskupa, był narodowości litewskiej, a ponadto został zamianowany bez wiedzy metropolity Jalbryzkowskiego.

Zabiegi o mianowanie biskupa pomocniczego do Wilna – jak można sądzić z opublikowanych akt watykańskich – trwały od początku czerwca 1940 r.⁴⁵ Nuncjusz Centoz proponował biskupa koadiutora z Wiłkowyszek Mieczysława Reinsa, natomiast kard. Maglione wskazywał na kandydaturę ks. Wincentego Brizgysa.⁴⁶ 9 lipca tego roku biskupem pomocniczym do Wilna został mianowany przez Stolicę Apostolską dotychczasowy koadiutor cum iure successionis ordynariusza z Wiłkowyszek bp M. Reins. Jednocześnie został on mianowany arcybiskupem tytularnym Cipseli, a na wypadek wakansu stolicy biskupiej w Wilnie otrzymywał prawa administratora apostolskiego ad nutum Sanctae Sedis z uprawnieniami biskupa rezydencjalnego.⁴⁷ Trzeba tu zaznaczyć, że takie same uprawnienia otrzymali także biskupi pomocniczy z Kowna, Wiłkowyszek i Ielsz.⁴⁸ Dlatego na nominację Reinsa i jego uprawnienia trzeba patrzeć szerzej, biorąc pod uwagę nie tylko sprawy wileńskie, ale i ogólną sytuację na Litwie.

Ambasada polska przy Stolicy Apostolskiej w związku z nominacją arcybpa Reinsa na biskupa pomocniczego do Wilna wystosowała pismo do Sekretariatu Stanu, w którym tę nominację potraktowała jako naruszenie konkordatu.⁴⁹

Arcybpa Reins – według ks. Czyżewskiego – przybył do Wilna dopiero w październiku 1940 r.⁵⁰ Wydaje się to bardzo dziwne, że od nominacji do przybycia do Wilna nie stałe upłynęło aż około 3 miesiące. A przecież kard. Maglione polecał Reinsowi objąć swe stanowisko nie czekając na bullę.⁵¹ Być może jakiś wpływ na to miało stanowisko arcybpa Jalbryzkowskiego, na którego skarżył się nuncjuszowi w Berlinie biskup pomocniczy z Kowna Brizgys, że nie daje arcybpowi Reinsowi żadnego udziału w rządach archidiecezji.⁵² W związku z tym kard. Maglione w liście z 6 XII 1940 r. zalecał arcybpowi Jalbryzkowskiemu dać większą władzę swemu biskupowi pomocniczemu i korzystać z jego pomocy w pracy administracyjnej w kurii oraz w zarządzaniu Seminarium Duchownym. W odpowiedzi na to pismo arcybp Jalbryzkowski sprawę arcybpa Reinsa, poza podziękowaniem za pomocnika, pominął.⁵³

2. W okresie okupacji niemieckiej

Wybuch wojny niemiecko-radzieckiej stanowił kolejny etap w wojennych dziejach archidiecezji. Front w końcu czerwca 1941 r. w szybkim tempie przeszedł przez ziemie arcybiskupstwa wileńskiego, niosąc śmierć i zniszczenie. Zginęło szereg kapłanów, uległo zniszczeniu bądź uszkodzeniu wiele kościołów. Zaistniała nowa sytuacja. Pierwsze miesiące okupacji niemieckiej – od lipca do października – były jeszcze okresem względnie najłżejszym. Terror przybierał na sile od jesieni tego roku. Wczesniejsze ustalenia co do zarządu archidiecezji pozostały aktualne i w tym okresie. Dziekani starali się kontaktować z kurią arcybiskupią i dla projektowanych przez siebie zmian na terenie swego dekanatu próbowali tam szukać akceptacji. Referując arcybiskupowi stan swego terenu, sugerowali ordynariuszowi konieczność pewnych przesunięć personalnych.

Arcybpa Jalbryzkowski dnia 13 X 1941 r. otrzymał od Stolicy Apostolskiej władzę administratora apostolskiego oraz uprawnienia nadzwyczajne na tereny diecezji miń-

⁴⁵ *Actes et documents*, t. 3 s. 249.

⁴⁶ Tamże, s. 262 i 265.

⁴⁷ Tamże, s. 2/1–2/2.

⁴⁸ Tamże, s. 2/2.

⁴⁹ Tamże, s. 285–286.

⁵⁰ S. Czyżewski, dz. cyt., s. 231.

⁵¹ *Actes et documents*, t. 3, s. 281.

⁵² Tamże, s. 315.

⁵³ Tamże, s. 341–342 i 3/5–3/7.

skiej i archidiecezji mohylewskiej, zajęte przez wojska niemieckie. Zlecono mu w ten sposób opiekę duszpasterską nad obszarami Białorusi. Dokument ten nosi datę 20 IX 1941 r. i wystawił go nuncjusz Cezar Orsenigo z upoważnienia kard. Magliore.⁵⁴ W związku z tą nominacją arcybiskup wysyłał kapłanów na powierzone swoje opiece tereny. Wierni z tamtych stron od lipca tego roku tłumnie przybywali do kościołów przygranicznych i prosili o kapłanów stałych do ich miejscowości parafialnych, pozabawionych od wielu już lat kapłanów. Szybko jednak akcja skierowywania i wyjazdów kapłanów na tamte tereny została przerwana z powodu wrogiego stosunku do polskich kapłanów władz niemieckich, a także i nacjonalistów białoruskich. Już 9 XI 1941 r. został rozstrzelany pod Borysowem ks. dr Henryk Hlebowicz, a później jeszcze inni kapłani.⁵⁵

Dnia 22 III 1942 r. arcybiskup Jałbrzykowski został wywieziony z Wilna wraz z kancleżem kurii ks. Adamem Sawickim i umieszczony w klasztorze księży marianów w Mariampolu na Litwie.⁵⁶ Arcybiskup Reinyś natychmiast o tym powiadomił kard. Maglione i pytał, w jakim charakterze ma rządzić: jako administrator czy wikariusz generalny.⁵⁷ Wątpliwość ta wynikała stąd, że w nocy z 22 na 23 marca, a więc najbliższej po wywiezieniu arcybiskupa Jałbrzykowskiego, w czasie bombardowania Wilna zginęły dokumenty Reinyśa. On sam został wówczas ranny i znalazł się w szpitalu. Ponadto w dwóch zniszczonych dokumentach były pewne rozbieżności. Chodziło o list nuncjusza apostolskiego na Litwie A. Centoza z 25 VII 1940 r. i dokument z Konsystorza z 12 III 1941 r. Kard. Maglione pismem z 17 VI 1942 r. powiadomił, że ma rządzić jako administrator apostolski „ad nutum Sanctae Sedis” z uprawnieniami, jakie przysługują biskupom rezydencjalnym.⁵⁸

Rządy Reinyśa zaczęły się niefortunnie. Miesiąc czasu musiał spędzić w szpitalu. Nie mógł przedstawić kapitule żadnego dokumentu. Dopiero 17 VIII 1942 r. przedstawił kapitule odpowiednie dokumenty, które nadeszły z Rzymu.⁵⁹ Ponadto swym pierwszym listem pasterskim zraził Polaków, nakazując usunąć z litanii do Matki Bożej wezwanie „Królowo Korony Polskiej”, a do tego ukazując aktualną sytuację w taki sposób, że wywołało to zdziwienie, a nawet oburzenie.⁶⁰ Również uroczysty ingres do katedry, jaki odbył arcybiskup Reinyś w dniu 11 X 1942 r. nie odbył się bez zgrzytów. Prałat Leon Żebrowski zwrócił uwagę, że nie przysługuje mu zasiadanie na tronie arcybiskupim (z baldachimem) i zarzucił łamanie przepisów prawa kanonicznego. Kard. Maglione, na zapytanie Reinyśa w tej kwestii, odpowiedział, że nie przysługuje mu tron z baldachimem.⁶¹

Postawa administratora nie zjednywała mu sympatii. Jeszcze bardziej rozgoryczyło Polaków usunięcie z rubryceli na rok 1943 polskich patronów. Zostawiono tylko św. Kazimierza i św. Stanisława,⁶² pierwszy bowiem jest głównym patronem Litwy, drugi patronem wileńskiej katedry. Usunięcie z archidiecezjanego kalendarza liturgicznego własnych oficjów, a z litanii wezwań było nadużyciem arcybiskupa Reinyśa i kard. Maglione wytknął mu to w liście z 8 V 1943 r. W tym samym liście kardynał zalecił mianować spośród dziekanów wikariuszy generalnych lub delegatów arcybiskupich, po jednym dla poszczególnych części okupacyjnych.⁶³ Były bowiem utrudnienia w ko-

⁵⁴ AAB Akta arcybiskupa R. Jałbrzykowskiego.

⁵⁵ T. Krahel, *Prekursor idei Soboru Watykańskiego II*, w: *Chrześcijanizm*, t. 5, Warszawa 1980, s. 136.

⁵⁶ *Actes et documents*, t. 3 s. 551; S. Czyżewski, dz. cyt., s. 245.

⁵⁷ List arcybiskupa Reinyśa z 23 III 1943 r. (*Actes et documents*, t. 3 s. 550-551) oraz tegoż do nuncjusza Orsenigo z 27 IV 1942 r. (s. 585) i jeszcze raz do kard. Maglione z 16 VI 1942 r. (s. 591-592).

⁵⁸ „Praeterea iterum Te certiorum facio Summum Pontificem, mense Julio a. 1940, statuisse, ut, si Sedes Archiepiscopalis ista quocumque modo vacare contigerit, Tu statim in Archidiececesis regimen succeda tamquam Administrator Apostolicus ad nutum Sanctae Sedis cum facultatibus quae Episcopo residentiali competunt. Quod hoc modo Summus Pontifex statuit, adhuc viget”. (*Actes et documents*, t. 3 s. 593, por. także s. 607 i 789-790).

⁵⁹ S. Czyżewski, dz. cyt., s. 251.

⁶⁰ Tamże, s. 250 oraz odpis listu ks. B. Gramza do arcybiskupa Reinyśa z dnia 18 I 1943 r. (AAB Akta arcybiskupa R. Jałbrzykowskiego).

⁶¹ *Actes et documents*, t. 3 s. 740.

⁶² S. Czyżewski, dz. cyt., s. 250.

⁶³ *Actes et documents*, t. 3 s. 805.

munikowaniu się z poszczególnymi częściami archidiecezji, podzielonej na 3 jednostki administracji niemieckiej (Litwa, Białoruś i Okręg Białystok). Arcybyp Reinsy w liście z 13 XI 1943 r. powiadomił kardynała, że zgodnie z jego wskazaniem zamianował następujących delegatów arcybiskupich: ks. wicedziekana grodzieńskiego Antoniego Kuryłowicza na tę część, która „a Potestatibus Germanicis Prussiae Orientali attributa est” (Okręg Białystok), ks. dziekana głębockiego Antoniego Zienkiewicza na tereny gebietskommissariatów Głębokie i Wilejka oraz dziekana lidzkiego ks. Hipolity Bojaruńca na komisariaty regionalne Lida i Słonim.⁶⁴

W związku z tym może powstać pytanie, dlaczego na Bizirk Białystok nie został mianowany dziekan białostocki ks. Aleksander Chodyko, rezydujący przecież w centrum okręgu. Okazuje się, że w tym czasie przebywał on w więzieniu. Również dziekan grodzieński ks. Albin Jaroszewicz w tym czasie przebywał w więzieniu. Wszystko wskazuje na to, że nominacja delegatów arcybiskupich miała miejsce 30 listopada, gdy tymczasem Reinsy pisał o tym do kard. Maglione już w liście z 13 XI 1943 r.⁶⁵

W instrukcji dla delegatów arcybiskupich zaznaczono, że „Decanis tributae facultates Vicariorum Generalium manent”. Dziekani pozostawali więc nadal z uprawnieniami wikariuszy generalnych, a delegaci arcybiskupi mieli od nich władzę szerszą i byli łącznikami z kurią. Była więc wielostopniowość władzy: administrator apostołski, delegaci arcybiskupi, dziekani jako wikariusze generalni i proboszczowie.

Arcybyp Reinsy 14 V 1943 r. zarządził, że dziekani mają zamianować wicedziekanów „cum facultatibus Vicarii Generalis in casu demortui vel impediti Decani”. Zarządzenie to dziekanowi białostockiemu przypomniał delegat arcybiskupi z Grodna 21 II 1944 r.,⁶⁶ w wyniku czego dziekan Chodyko zamianował swoim wicedziekanem z tymi uprawnieniami ks. Stanisława Sieluka, wikariusza z Białegostoku.

Taki sposób zarządzania archidiecezją utrzymał się do końca okupacji niemieckiej. Ostatnie miesiące przed frontem oraz okres walk, które na terenie interesującego nas biskupstwa trwały od początku lipca do drugiej połowy sierpnia 1944 r., spowodowały oprócz zniszczeń, wielką dezorganizację, szczególnie we wschodniej części. Bywały wówczas wypadki, podobnie jak we wrześniu 1939 r., że niektórzy proboszczowie byli zmuszeni opuścić swoje placówki, aby ratować życie. W takich sytuacjach niejednokrotnie opuszczający parafię kapłan przekazywał uprawnienia napotkanemu księdzu, który pozostawał na tym terenie i ten przejmował parafię.⁶⁸

W sierpniu 1944 r. wrócił z miejsca swego internowania do Wilna arcybyp Jałbrzykowski i znowu przejął władzę. Arcybyp Reinsy został wikariuszem generalnym. Dziekani i zdaje się delegaci arcybiskupi posiadali nadal otrzymane uprawnienia. Nowe granice polityczne i nowa sytuacja wprowadziły kolejne zmiany w zarządzaniu archidiecezją.

⁶⁴ Tamże, s. 838.

⁶⁵ List z kurii arcybiskupiej w Wilnie do dziekana białostockiego ks. A. Chodyki z 20 XI 1943 r.: „Curia Archidioecesis Vilmensis praesenti scripto AR Dominum Decanum certiorum facit III. mum ac Rev. mum Dominum Antonium Kuryłowicza, Parochum eccl. Inventionis S. Crucis Grodnae, ab E. mo Ordinario Vilmensis Delegatum Archiepiscopalem ad administrandam eam partem archidioecesis, quae nunc temporis ad Prussiam Orientalem pertinet, litteris de 30 XI 1943 an. nr 1553/43 nominatum esse..” (AAB Akta dziekańskie). Por. *Actes et documents*, t. 3 d. 837–838.

⁶⁶ List ks. A. Kuryłowicza z 21 II 1944 r. (AAB Akta dziekańskie).

⁶⁷ Tak np. proboszcz parafii Chożów ks. Edward Godlewski przekazał parafię ks. Piotrowi Pupinowi (Wywiad z ks. E. Godlewskim).

KIRCHLICHE VERWALTUNG DES VILNAER ERZBISTUMS WÄHREND
DES II. WELTKRIEGES

Zusammenfassung

Erzbistum von Vilna war im Jahre 1939 die größte der polnischen Diözesen (53860 km²) mit 2,5 Millionen Bewohnern, darunter 1,5 Mill. Katholiken. Nach dem Ausbruch des Krieges hat sich fast ganzes Territorium in den Grenzen der Weissrussischen Sowietrepublik gefunden, der rest mit der Stadt Vilna wurde zu Litauen eingegliedert, das selbst im Jahre 1940 für Sowietrepublik erklärt wurde. Mit dem Beginn des deutschsowietischen Krieges seit Juni 1941 folgten weitere Veränderungen. In dieser Zeit befand sich das Gebiet des Erzbistums in den Grenzen der drei verwaltungsmässigen Okkupationseinheiten: Generalbezirk Litauen (etwa 80 Pfarreien), Generalbezirk Weissrussland (ca 185 Pfarreien) und Bezirk Białystok (96 Pfarreien).

Zu Beginn des Krieges regierte das Erzbistum von Vilna der Erzbischof Romuald Jałbrzykowski, dem nach dem Tode vom Weihbischof Kasimir Michalkiewicz unter dem Druck der lituanischen Behörde der Apostolische Stuhl der neue Weihbischof in Person von Erzbischof Mieczysław Rejns zugeteilt wurde. Nach der Internierung Jałbrzykowskis in Mariampol durch die Deutschen 22 März 1942 wurde Erzbischof Rejns zum Administrator. Auserdem übten alle Dekanen schon seit Oktober 1939 die Macht eines Generalvikars aus. Für das Gebiet des Erzbistums in den Grenzen der Weissrussischen Republik wurde Prälat Karol Lubianiec der Dekan von Dekanat Mołodeczno zu Beginn des Jahres 1940 zum Generalvikar mit den besonderen Befugnissen der Apostolischen Stuhl ernannt worden. 1943 Erzbischof Rejns nominierte drei weitere erzbischöfliche Sonderbeauftragten, Antoni Kuryłowicz für Bezirk Białystok, Antoni Zienkiewicz für Gebietskommissariat Głębokie und Wilejka, sowie Hipolit Bojaruniec für Gebietskommissariat Lida und Słonim.